САНА ОЛОХ

ЧУРАПЧЫ УЛУУЬУН ХАҺЫАТА

ХАҺЫАТ 1931 СЫЛ АЛТЫННЫЫ 15 КҮНҮТТЭН ТАХСАР

№ 7 (8416). 1999 СЫЛ ТОХСУННЬУ 23 КҮНЭ, СУБУОТА. СЫАНАТА — 1 СОЛК. 10 ХАРЧЫ.

МЫНДАҒААЙЫ СУОЛУГАР: СУУККАНЫ ЭРГИЧЧИ ҮЛЭ

(РЕПОРТАЖ)

Тохсунньу 19 күнэ. Бүгүн таҥырдьа 48 кыраадыс тымныы. Киэҥэмэн тумана хойдон, халлаан өссө сэтэрээбикээ дылы. Дьэ, маннык күн биһиги, Мындаҕаайы суолун онгоро сылдьалларыгар истэн, үлэһиттэри көрсөр баҕалаах айаннымыбыт. Кырдьыга, кыһыгны тымныыга таҥырдьа үлэлэччилэр киэҥ 4-5 часка бүтэллэрэ буолуо диэн, тиэтэйэрбит сүрдэах.

Чурапчы сэлиэнньэтиттэн тахсан айанныы түһээт, суолга саҥардыыта кутуллубут улахан чөмөх буор сытарын көробут, бирдьиҥ суолга буора кутуллан тэҥнэммит көрчигинэн айаннымыбыт, аара утары буор тиэммит массыыналары да көрүстүбүт. Быһата, үлэ мытыллара тиийиэх иннитэн биллэн барар. Сотору буолаат, ыраахтан хара буор өрүкүйэрэ уонна ол таһыгар хас да техника чөмөхтөспүтэ фараларыттан көһүнэ. Бу—буор ылар карьердара, сүрүн базалара. Манна тохтуубут. Улахан чөмөхтөн К-702 погрузчиктаах трактор массыыналарга буору кутар. Куттара турартан ураты бирдьиҥ массыына үочараттаан турар, эбии иккис саҥа кэлэр. Биһиги хайаларын тохтотон көпсэтиэхпитин билбэккэ туран, түбэһиэх карьерга чугаһаабыт билбэт техникабытын—улахан тракторы тохтотобут. Модун техника өс кинрбэх хорус тыҥар, үрдүк кабинатыттан омук киһитэ түһэр. «Холод Александр Владимирович диэммин. Бу техникаҕа бригэдьирбин»,—диэн билсин буолар.

Итн бригэдьиирбин диирэ орунньаҕар тахсар. Кини бригэдэтигэр үһүөлэр. Алдан куораттан көмөҕө, үлэҕэ командировкаламмыт дьон эбит. Трактордара «Комацу» диэн японскай техника. Ангардас ыйааһына 60-са тонна. «Оҕонньор ыаҕа-күүһэ онно холоонно суох»,—диэллэр сөҕөн манна суолга үлэлэһэр биһиги механизатордарбыт. Маннык техника бу чугас эргин улуустарга суох. Арай билэ республика Правительствотыттан хаһыс да сылларын туруорсан таатталар Харбалаахтааҕы чох разрешыгар ылбыттар үһү. Бирдьиҥ.

—Бу тракторбытын Алдантан бэйэбит илдьэ кэлбиппит,—быһаарар бригэдьикир. —Миигин кытта В. В. Козлов уонна С. Г. Есин диэн механизатордар кэлбиттэрэ. Билигин сменаларэ бүтэн, таҥас-сап суунна сылдьаллар. Теплякпыт ол иэстор. Биһиги үһүөн сменаанан суукканы эргичча бу тракторбытын үлэлэтэбит. Күүһүн-түүнүн иккилии сменаанан, ол эбэтэр сарсыарда 8 чаастан үлэлэбит сменалар түүнгүлэргэ киэһэ 8 чааска туттарсаллар.

Киһи көпсэтэн билсэр. Александр Владимировичтан дойдуларын, онно тугу үлэлиллэрин интэриэһиргиибит.

—Алдангга көмүс хостуур «Инаглы» диэн старательскай артыалтан сылдьабыт. Артыал 700-чэкэ үлэһиттээх. Сүрүн үлэбит таһынан суолу тутабыт. Бу хайа боруодатын үлтүрүтэр трактор. Биһиэхэ эргичи хайалар, таастар, оттон манна «быыл» буор, кумах сир эбит,—диир сэһэргэһэччим. —Россия эбэ барыы муниуктарыттан контракт-дуогабарынан үлэлии кэлбит дьоммут. Ону сезоонтан сезоонтуу саас түһэрсэччибит. Артыалбыт тайҕа ортотугар 4 участактаах, бөһүөлэктээх.

Кини салгыы манна үлэлии кэлбиттэрин сыалынсоругун билсэбиннэрэр. Ол эбэтэр иннилэр Чурапчыга мантан Н. И. Попов диэн начальниктаах суолу тутар предприятие уонна анараатан артыалларын салалтата түһөрсибит көпсэтиилэринэн кэлбиттэр. «Биһиэхэ манна күннээҕи аһыыр аспытын, туттар уматыннытын, дьиэбитин-уоннутун быһаараллар. Бу үлэлэбит хамнаспытын командировка быымытынан артыалтан аахсабыт. Атынын, дьэ, салалталар билэллэрэ,—диэн буоллар. Манна күннээҕи үлэлэрин Никита Николаевич диэн маастар сүрүннүүрүн, хонтуруоллаһарын этэр. Салайааччылары да балачча билбиттэр.

Суолга үлэ быйыл кыһын ахсыннны 25 күнүттэн саҕаламмыт. Ол бу «Комацу» трактор кэлиэҕиттэн. Трактор түүнүн карьертан буору быһар, көбүтэр, күүһүн отвалынан ол бөлөхпөммит буоруо аҥаан таһааран чөмөхтүүр. Ону автомашиналар суолга тиэйэллэр. Күнүгэ мунутаан 7-8 автомашина үлэлии сылдьыбыт. Бу кэмгэ 240-са кырыныыны онгорор эбиттэр. Билигин аҕыйаабыттар. Холобур, бу биһиги сылдьар күммүтүгэр былааннаммыт 6 техникаттан 5-һэ баара: 3 КамАЗ, МАЗ, К-702, Т-130. Кинилэртэн бүгүн А. Н. Аржаков тахсыбатах. Алдьаннаҕа дэһээллэр.

Итиэнэ үлэһиттэр Мындаҕаайы суолугар мантан барыыга 6—8 км баалар. Бу кэрчик сиргэ буоруо куталлар, тэгиллэр. Саастыттан саҕалаан чинэтии үлэтэ барыахтаах, ол кэнэ гравийданыахтаах. Стандарт быыыытынан, суол кэтитэ 10 м, үрдүгэ 1,5 м буолуохтаах. ГУП начальника Н. Н. Попов быһаарарынан, старательскай артыал командировкалаабыт «Комацу» трактора 100 тыс. куб. м буору кэтоҕорго дуоҕабардаах. Чоччу кэпсэтии оннук. Оттон бу үлэтин иһин артыал федеральнай суолга налуога төлөнүөхтээх. Итиэнэ А. В. Холод бригэдэтин дьоно, этиллибитин курдук, чурапчылартан солкуобайы да ылбаттар. Биһиэхэ күннэҕи үлэлэрин тэриллэр, Үлэ улуус дьаһалтатынан хонтуруоллаан. Күннэтэ отчуот түһэр. Онтон көсторүнэн, ахсыннны 28 күнүттэн суолга 380 куб. м буор кутуллубут. Уопсайа 7 км үһүннээх былырыыгыттан хаалбыт Мындаҕаайы суолугар гравийдаммыт кэрчиккэ диэри хаҥсыһыннарар үлэ барыахтаах. Көсторүн курдук, үлэни кудумсутарга автомашина эмиэ быһаарылаах буолсу. «Комацу» кыаҕа биһиги холбутугар мунура суох.

Итиэнэ суолга тэриллэлэр эмиэ техникалара тардылла сатаабыт. Холобур, «Аартык» ХЭТ 3 автомашината, погрузчига, бульдозера, УПТЭХ бульдозера, ГУП бэйэтин бульдозера, 2 погрузчига уонна 4 автомашината сылдьаллар. «Комацу» «оҕонньор» ыйааһына ыарахан буолан, таһаарбыт буоруо сорҕотун үлтү тэнсэн чинэтэн кэбиһэр эбит, ол иһин онно көбүтэн, кэтиҥэн биэрэргэ итн, трактордар туһаныллаллар. Бирдьиҥ бульдозер суолга кутуллубут буору тэҥилиргэ сылдьар. Оҕон техниканы табан туһанныыга «саамай оптимальнай вариант» диллэр.

—Биһиги «Аартык» ХЭТ үлэһиттэрэбит. Бу тэриллэттэн 4 КамАЗ уонна погрузчик үлэлиллэр. Ахсыннны 28 күнүттэн баарбыт. Гаражка сарсыарда 8 чааска баар буолабыт, карьерга 9 чааска кэлэбит. Киэһэ 6-ҕа диэри үлэлиибит. Күнүһүн манна эбиэттиибит. Дьиэбититтэн сылдьабыт. Бу иннинэ Хаҥаластан, Харбалаахтан таас чох тиэйбиппит. Бу японскай трактор 20 сыл буолбут ыыллыыбыта. Оттон ыла үлэлэтиллэр үһү. Дьэ, сүрдээх кыахтаах техника. Итн отвалынан 5 куб. м буору бирдьэ ылар. Биһиги КамАЗ, МАЗ автомашиналарбыт 4-4,5 кубу тиэиэллэр,—диир погрузчикка үлэлиир В. П. Аннитов ордук тракторы соҕон.

Биһиги бачча кэлбиччэ А. Н. Холод «Комацуну» үлэлэтэн көрдөрөрүгэр көрдөстүбүт. Кини: «Тоҕо табыллыа суоҕай, көрүг эҥ»,—диэт тракторыгар барар. Үлэлии түспүтүн кэннэ ыраахха диэри халыҥ буору кэһэн ойоҕоһунан киирэн көрөбүт. Трактор «клык» диэннинэн тон буору приэнэх баһына сирин курдук тиэрэр, хайа солуур. Итиннник уһаты хаста да тохтүүйэн сир үрүт буорун быстальыыр ол кэннэ, дьэ, отвалынан аҥаан таһаарар. Арай көрдөххө үлэ үлэ курдук. Ол эрээри, тохсунньу тоҕуттар тымныыта, тумана уонна дойо тоҥмут сир диэтэхха, киһи эрэ сөҕөр. Бу туран ораас кэпсэтиилэргэ, мунньахтарга: «Сир тоҥуор диэри суолу онгорботубут, үлэ кэлэр сыл сааһыгар, сайыныгар диэри тохтуур буоллаҕа»,—диэн бэйэ-бэйэни сэмэлэһэр, кэрэнтиэлэһэр тылы-оҥу саанан кэллим. Дьэ, буоллаҕа. Кырдьыга, аны-аныаха, бүгүнгэ диэри диэхха, кыһын суол онгоһуллара диэнни истибэтэх бэйэбит этэ. Буоллары буолан, суукканы эргичи: күүстэри, түүннэри.

С. СМИРНИКОВА.

СОҢУОҺАР

РЕГИОННАРГА ТУҺАЛААХ ХАРДЫЫ

МОСКВА. 1999 сыллаах бюджет барылыгар регионнар интэриэстэрэ «балачча көрүлүннэ». Итн туһунан журналистарга Госдума баастакы вице-спикерэ Владимир Рыжков иһитиннэрдэ. Кини этэринэн, бюджет барылыгар дохуоттар проэттэрэ хос аҕаллыннна. «Онон Москва уонна регионнар икки ардыларыгар үп-харчы тэҥнэ тыырылыннна», В. Рыжков ону тэҥэ трансфертарга тыл-тылга киирсии ситиһиллибитин туһунан эттэ. «Бастаанны барыл быыыытынан 15-тэн тахса сир-уот кинитэн үбүлэһиннэ суох этилэр,—диэтэ кини. —Билигин буоллаҕына олорго ылыахтаах суммалара чөлүгэр түһэрилиннэ. Биллэн турар, регионнар көрдүүлэрин курдук онтоһуллубата. Ол эрээри бюджетын туга да суох олоруохтааҕар билигин арыый үчүгэй буоллаа».

Ону таһынан, кини бөлөхтөөбитинэн, Хотугу сиргэ таһаҕаһы таһыыга, Дальний Востокка электроэнергия иһин төлөбүрдэри оҥоруута, Ингушетия уонна Калмыкия сайдыыларын туһ сыаллаах программаларын олохха киллэриигэ, кыаммат территориялары өйөөһүнгэ 3-5 млрд. солк. эбии булуллуннна. «Онон регионнар интэриэстэрин учуоттааһын ситиһилиннэ»,—диэн бөлөхтөөтэ баастакы вице-спикер.

ПРАВИТЕЛЬСТВО ХАМНАҺЫ ТӨЛҮҮРГЭ СУОТТАНАР

ДЬОКУУСКАЙ. Премьер-министр В. Власов этэринэн, тохсунньуга республика былааннаммыт дохуоттарын киллэринэр туруктаах. Онон сибээстэн социальнай ороскуоттары ый иһинэн үбүлэһиигэ эрэл үөскээтэ.

220 мөл. солк. бюджет эйгэтин үлэһиттэригэр хамнас төлөбүрүгэр барыаҕа, 9 мөл. солк. геологтар ааҕыыларыгар ыытыллар.

Хамнаһы таһынан улуустарга трансферт барыллаан 164 мөл. солк. буолар. Оҕо тохсунньуттааҕы пособиетыгар харчы ыытылынна. 1997 сылтан соҥуллар иэстэри төлөөһүн саҕаланна. Студеннар тохсунньуттааҕы стипендияларын толору ылыахтара. Олунньу саҥатыгар ЖКХ анал техниканы ылыытыгар тус сыаллаах үбүлэһии оҥоһуллуоҕа. Ону тэҥэ оттугу таһыыга үлэлиир автотранспорт предприятиелэригэр кэккэ ороскуоттар үбүлэниэхтэрэ. Улахана суох суумма навигацияҕа бөлөмнэниигэ уу суолун үлэһиттэригэр бэриллэр.

Тохсунньу 30 күнүгэр буолуохтаах Правительство мунньаҕар эмиэ бонпуруос көрүллүөҕэ. Онтон сүрүннэринэн кэлэр икки сылга республика социальнай-экономическай сайдыытын барыллаан көрүү уонна быйылгы бюджет бонпуруостара буолаллар. Кэкэ программа буолар докумуоннар эмиэ дьүүллэһиллиэхтэрэ.

КУОТА СЫЛДЬААЧЧЫЛАР ТУТУЛЛАН СУУТТАНЫАХТАРА

Тохсунньу 19—22 күннэригэр дойдута «Күрүөйэх» диэн ааттаах чаастарыттан көҥүлэ суох сүүнүт байыаннайдары уонна байыаннай сулууспаттан куотааччылары көрдөөһүн ыытылынна.

Биллэрин курдук, күрүөйэхтэргэ көҥүл эттүнэн кэлэн буруйдарын сапталларыгар сыл аҥара бириэмэ бэриллибитэ. Ол эрээри, Дьокуускай гарнизонун байыаннай прокурора Валерий Акумурзанов этэринэн, республикаҕа отучча киһи оннук кыаҕынан туһамматтылар. Билигин киниилэр тутуллан суут көрүүтүгэр бэриллиэхтэрэ. Саһа сылдьааччылар буруйдара дакаастаннаҕына, 6 ый болдьохтоон көҥүллэрэ быыыллар эбэтэр 1 сыл ыстараапкыыр батальонга сулуусполыы барыллар. Маннык батальонга сулуусполааһын дьиҥнээх байыаннай сулуусчаанан аҕыллыбат.

СИА.

ЭРЭНЭБИТ

Бу сылга киирэн баран «Кытаалык» оскуоласадка, Чурапчы сэлиэнньэтин управлениетын начальника А. Р. Саргыдаев, улуустааҕы норуот үөрэҕиригэр управлениетын оскуолаҕа киирэн иннинээҕи саастаах оҕолорго отделын сэбиэдиссэйэ М. И. Чичигинарова уонна маны тэҥастыыр комбинат директора А. И. Федотов туйгуннук уонна учугэйдик үөрэтэн оҕолору кытары көрүстүлэр. Кинилэр биһиги Оҕо уонна оҕо спордун сылынан эҕэрдэлээтилэр. Остуол тулаҕа олорон оскуола олоҕун, улуустутугар буола турар араас дьаһаллар, үлэ-хамнас тустарынан кэпсэтиспиттэр.

Биһиги оскуолабытыгар үөрэнэр оҕо ахсаана сылдьата эбиллэ турар. Үөрэнэр дьиэбит-уоннут сылаас, кылаастарбыт, дьарыктанар саалабыт көрдөбүлгэ эпиэттиллэр. Олорор сирбитинэн атын оскуолалартан тэйиччибит. Итиэннэ учуоттаан, сэлиэнньэ баһылыгар V-с кылааһы астарар бонпуруоһу көтөхпүппүтүн сэҥээрэн, салгыы үөрэтэн көрүөх буолла. Сылаас туалет тутуутун бонпуруоһа эмиэ көрүлүннэ.

Түмүгэр саҥа дьыллааҕы бэлэхтэри тутаммыт бары астынан тарҕастыбыт.

Саша ДЬЯЧКОВСКАЯ, Варя КАТАКИНОВА.

ЭҺИГИНИ ХАЙДАХ ХААЧЧЫЙАЛЛАР?

МАҺЫ СОҔОТУОПКАЛААҺЫН: ТӨЛӨҺҮҮТТЭН ТУТУЛЛАР

Биллигин олохнут төһө да ыарахаттыы иһин, дойду үрдүнэн экономическай кризис бүрүүкэн турдаҕына сорох тэриллэлэр бэриммэккэ, быстан-ыһыллан хаалбакка, түмсүүлэрэ, үлэни аттаран баар кыахтарынан, сатабылларынан үлэлиллэр. Биһиги улууспутугар оннук тэриллэлэр баллар, олортон биирдэстэриэн лесопункт буолар.

Бу тэриллэ 1990 сылтан ЖКХ-тан арахсан туспа үлэлии олорор. Кини кэһилиэнньэ кыаммат арааттыгар оттук маһы бэлэмнээн кыстыгы этэҥэ, сылаастык туруулларын хаччыйар. Инбэлиит, ампардас ийэлэр, отдооболор кэһиалаларын чэпчэтиигэ күүскэ буоллаллар.

Тэриллэ салайаччытынан Н. А. Аржаков 1998 сылаахтан аныран үлэлиир. Биһиги кинини кытта көрсэн туту үлэлиилэрин, иннинэ туох сорудаахтарын ыйыталастыбыт.

—Биллигин туругунан 30 үлэһиттээхпит, диир кини. —8 киһи тыаҕа дэлэҥнэр сылдьар. 4 киһи баллараа ыскылаакка үлэлиир, мааны дэлэҥэттэн кылыынан кирбит маһы бэлэмнииллэр: оттук маһы эрбэтэллэр, саһаанныыллар, тутуу матырыйаалыгар соотоох маһы араараллар. Тэриллэ урукку оттуҥар ЖКХ-ны кытта биирдэ үлэлэбита. Оттон былырыыгыттан ыла улууспааҕы социальнай көмүскэл управлениетын кытта сотноһон үлэлиибит.

Биһиги үлэбит сүрүн сыалынан кэһилиэнньэ кыаммат аҥаатыгар, ол эбэтэр сэриэ ветераннарын, оттообоолорун, көмөрүллүү кыттыылаахтарын, I, II группаалаах инбэлиитэрин хаччыйыы буолар. Кэһилиэнньэҕэ пиломатериал атыылаан уонна чаанынай дьон сакаанынан оттук маһынан эмиэ хаччыйыахтаахпыт. Урукку оттуҥар коммунальнайдаахтарыы барыларын хаччыйар этибит.

Быйылгы 1999 сылааҕы быыаммытынан социальнай чэпчэтиигэ туһаныахтаах дьонго аныан 2780 куб. м оттук маһы уонна кэһилиэнньэҕэ 2000 куб. м тутуу маһын бэлэмнээхтээхпит. Оттон аҥаат сылга социальнай чэпчэтиилээхтэргэ 3200 куб. м саһаан мас киирэхтээҕин толорботубут, баара-эрэ 2630 куб. м оттук мас уонна 677 куб. м тутуу маһа киллэриллиэ. Ол эрээри 1997 сылааахха 324,4 тыс. солк. үлэ толоруллубут буоллаҕына, былырыын 631,7 тыс. солк. үлэни оногордубут.

Рынокпынан сибээстээн, сүрүн үлэбит таһыын дьонго чаанынай тутуулары ыытабыт, ону таһыынан ыпсоҕун үлэлэтэн харчы киллэриэбит. Холобур, былырыын 2 баанныыгы, хас да гараһы, дьиэҕэ эбии тутуулары, спорт-оскуолаҕа олорор дьиэни туппуппут. Быйыл даҕаны оннук үлэлиир былаанныахпыт. Ону таһыынан Таатта улууһун лесопунуй кытта кэпсэтэн, Хара Уот үрдүттэн мас таһыытын саралаатыбыт. Бу үчүгэй тутуу маһыгар аныллаах, кэлэр сайын сэлиэнньэни туһаран оноруурга, кэһилиэнньэҕэ пиломатериалы атыылыыр сыалтан бир сыл дуогабардаах үлэлии сылдьыбыт. Миигин даҕатан эттэхпэ, улууспутугар оттук маска, тутуу маһыгар соотоох дэлэҥэ аҥыйаан ыһар. Ол иһин таатта дары кытта хас да сыл дуогабар түһэрсэн үлэлиир былаанныахпыт. Мэҥэ-Хаҥалас, Амматтан тиит маһы бэскэ атастаһыыга үлэлиэхпит.

Биллигин марахан кэмнэ, хаанык баҕарар тэриллэҕэ курдук, биһиэхэ да кыһалҕалар ханна барыахтарай. Ол курдук, техниканы саҥардыыга, ахсаан өрүүнэн эйбэтиигэ... Биллигин 2 «Урал» лесовозтаахпыт, биирдии треленкалыыр, тиэйэр техникалаахпыт уонна ДТ-75 трактордаахпыт. Техникабыт эрэтэриитэ уонна ахсаан оттүнэн аҕыйаҕа үлэбитин атахтыыр. Тиэйэртаһар үлэҕэ массыынабыт суох буолан, чох, уматык тиэйиитин чаанынайдары ыытта дуогабардаһан тастарабыт, онон үгүс соҔотуопкалаахпыт масыынаны тоҕоһүүгэ барар.

Иккиһиэн, аҥаат сылга Чурапчы орто оскуолатыттан массыына арендалаһан чэпчэтиилээхтэрбитигэр олорор аадырыстарынан оттук маһы тиэрдэ сылдьыбыппыт. Онно улуус дьаһалтатын экономикаҕа отделынан аахтаран биир кырыыныга 102 солкуобайы төлөтторо сылдьыбыппыт. Ону чаанынайдар утарсаннар, тохтоттубут. Быйыл массыынабыт, харчыбыт суох буолан, хаачыйыахтаах дьоммутуттан кылаар оттүлэрэ бэйэлэрэ тиэйэн ылаллар, кыамматтара маһа суох олороорго тиийэллэр.

Үсүһүнэн, хаммас бөҕөруоһа марахан. 1998 сылааҕы хаммаспытын толору ыла иликпит, ааҕар тэриллэлэри кытта дуогабардаһан бэлэмнэннэн, үорох уонна социальнай көмүскэл управлениеларын кытта харчынан аахсан дьоммутугар абаанса түгэтэбит.

Тэриллэ үлэтэ аттаҕар турарыгар төһүү үлэһиттэр баллара улахан күүс буолар. Холобур, дьиэнэҕэ сылдьаччылар Макаров М. Д., Николаев С. Е., Слепцов В. В., Аллараа ыскылаакка үлэлээччилэр Кардашевскай П. М., Макаров В. Е., Винокуров Н. А., кырдьаҕас үлэһиппит, тиэйэччи Яковлев В. Г. уо. д. а.

Аммос АЛЕКСЕЕВ.

ЭМЧИТТЭР ИНТЭРИЭСТЭРИН ТУРУУЛАҺЫАХХА

«Күүс-уох оттүнэн мөлтөбүт государство дьоҕоргоото, иннинэ ыытыллыбыт толору хаачыллар оттуҥар буолбакка, урукку таһымы мөлтөтөр ахсаанна барбыта саарбаҕа суох» диэн «Саха Республикатыгар үорох, дорообуна хаҥыстабылын, культура, социальнай хаччыйыы, физическэй культура уонна спорт тэриллэлэрин быстах кэмнээх социальнай нормативтэрэ» диэн документы ис хоһоонун Ил Түмэн депутата А. Н. Жирков биэварда («Саха сирэ», 18. 12. 98 с.). Правительство Россияҕа ыытыллыбыт нормативтэри туһааннаах министерстволара ыытта суоллаһан оногорбут. Биһиги республикабытыгар уонунан-сүүһүнэн километрынан арааттаһан сытар ыарыы, улахан бөҕөлөктөр суол-ииис, сибээс, олох-дьаһах оттүнэн хаачыллыыларга Россия кэлин уобаластарыттан чыпчаатын буоллаҕа. Александр Николаевич: «Онон хас биирдии министерство, чуолаан, кинилэр салайаччылара бэйэлэрин салааларын кэскилин хайдах көрөллөрө, тоһо сатаан туруулаһаллара; итиэ нормативтэ ис хоһоонуттан балачча ырыынахтыын кэстэр диэн саныыбын» , —диэбит Үорэх, Культура министерстволара хайдах күрдүк турууласпыттарын ыйытыбыт. Хоһойуох иһин, биһиги доруобуйа хаҥыстабылыгар, министерствобыт кини өйдөөбөт гына дьаһаммыт. Онон ордук, тыа сирин дьонун аҥаччылыыр эмиэ тэриллэлэрэ: фельдшерскэй-акушерскай пуунар (ФАП-тар), врачебнай амбулаториялар, участковай балыһалар оҕустарар туруктара үөскүөбүт. Ол курдук, холобур, биһиэхэ—Чурапчы улууһугар 800-тэн аҕыйах кэһилиэнньэлээх бөҕөлөктөргө эмиэ тэриллэлэрэ көрүлүөбүт буоллаҕына, 14 кэһилиэнньэлээх пуун биир да эмчитэ суох хаалар. Итиэ нормативынан ыллахха, 9 участковай балыһа, 2 врачебнай амбулатория, 10 ФАП сабыллар туруктаах. Бүтүн улууска 1 участковай балыһа, 7 ФАП тутуллар, онон 180 үлэһит үлэтэ суох хаалар, ол иһиттэн 50-тан тахса дипломнаах эмчит. Дьэ, бу биһиэхэ, тыа сиригэр дьоммут-сэргэбит туһа диэн быһаччы үлэлии сылдьар дьоҥҥо, кырдьык даҕаны, өйдөммөт. Бөҕөлөккө бир да күн оробуна суох сүөһүлэрин иитэр, оҕолорун-уруулларын көрөр түбүгэр сылдьар саха дьоно олороллор. Республикабыт суверенитеттаан кэһилиэнньэ ахсаанын элбэтэргэ, ворошуут тенденциятын харыстыырга туруулаһар кэмиттэр маанын дьаһанарбыт табыллыбатта буоллаҕай? Төттөрүтүн, бу дьалхаанныах хаҥыс кэмнэ ворошуут чөл хаалларыыны сыал-сорук оногостуохпутуун сөп эбэ. Тыа сиригэр уонна хоту улуустарга саха дьонун үөскэ, ыра ахсаанныах, хотугу омуктар бары олороллор. Бу 300-чэ тыһыынча киһи ахсаанныах олохтоох кэһилиэнньэ доруобуйатын харыстабылыгар соотоох үп-харчы кэстүөн сөп этэ, Российскай Федерация «Доруобуйа харыстабылын таҥнары түбүгүн тохтотор уонна салгыы сайыннарыллыбыт концепциятыгар» маҥнайгы сүһүөх эмиэ тэриллэлэрин: ФАП-тара, амбулаториялары, участковай балыһалары, поликлиникалары, морбоччуутан болҕомтоҕо ылыахха, биллэри сайыннарыахтаах диэн этиллэр. Оннук да буолуохтаах буоллаҕа. Ол эбэтэр кинилэр кэдэйэн биирдахтэринэ, ханнык да бөйөлөөх идэтийбит диспансердар, балыһалар, медицинскэй кинилэр ыбыраабаттара чуолкай. Онто да суох медицинскэй страховкалаанын систематыгын эмчит төһө кэбиниэ эмтэбитиэхэ үбү аахсар буолан, сэрэтэр үлэ хаалла. Оттон аҥаат оттүҥэр ФАП-тарга, участковай балыһаларга сэрэтэр хайысханы иннинэ тутан төһөлөөх ситиһиилэммиппитий?

Төһө да биллигин кэһи бөйөтин доруобуйатын бөйөтэ көрүнэрэ ирдэнилларын иһин, онно туһаайыллыбыт доруобуйаны тупсарар дьаһаллары тэрийэччилэр, көҥүлэччилэр олохтоох фельдшер, врач буолар. Аны кини хас биирдии дьиэ кэргэн бөйөтин фельдшерэ, врача. Кинилэр баай-талым элиталары буолбакка, үөскэ оонуу-уруулуу, саһыарбыт уонна кыаммат-түгэммэт тыа дьонун эмтиллэр. Кыра оҕолору, хат дьахталлары патронаждаһын, сыстыганнаах марыылар тарҕаныыларын бохсор дьаһаллары тэрийии, бөйөлөк санитарнай туругун көрүү кинилэргэ сүктэриллэр. Онон ФАП-тар, амбулаториялар, участковай балыһалар бюджеттан толору үбүлэнэн ыпсыс-хас үлэлиэхтээхтэр.

Биллэн турар, кини балыһаттан төһө ырааҕын, суолун-ыаҥын туругун, сибээһин учуоттаан, балыһа нуойкатын тутары-туппаты быһаарыахха сөп. Ол кини балыыба ыаҕыттан эмиэ тутулуктаах. Бу нуойкалары социальнай нуойка оногоро ыыммыттары, кырдьаҕастары сытыарыахха сөп. Быһата, эмтиир-сэрэтэр үлэ күүрэннин ирдэнэ, үбү экономиилааһыны көрдүөххэ сөп. Дьиэ даҕаны, бу кыра медицина тэриллэлэрин (ФАП-тар, участковай балыһалар) себестоимостара куорат балыһаларын, Медицинскэй кинилэр кытта тэҥнэтэллэр, Медицинскэй кинилэр кытта тэҥнэтэллэр дуоҥа суоҕа биллэр. Тыа сиригэр эмиэ тэриллэлэрин тупсарыыга тэрийэр-методическай, консультациялыыр үлэни соргутуох баара. Министри солбуйаччы В. Т. Иванов бөйөтэ этэриэн, биһиги иннинэ аҥаччылыахтаах министерствобыт, республикатаары балыыба, диспансердар «рынок саҕаланна, онон бөйөҕүтин бөйөҕүт дьаһаныыт» диэн баран хаанык да ойбүлэ суох «сүүрүк хоту ыытыллан кэбиспиттэрэ» («Саха сирэ», 19. 12. 98 с.). Инньэ тыыннан, үөһэттэн туох да ыйыыта-хардыыта, субота-аматы суох бөйөбит-бөйөбиттэр букчаһабыт. Оттон медицина сайда, иннин диэн хардыылым турдаҕа... Эбии ҥоронар, биллигин үрдэтэр үп суоҕунан ыыллыбат. Онооҕор бөйөбит институтунутугар тэриллибит врачтар биилэрин үрдэтэр факультекка эмиэ ботуччу үнкэ, бөйөт харамаанныттан үөрэнэҕин. Бөйө специальныыстарга туһаанан тустаах сурунаалга, медицинскэй хаһыакка суруттарар ыыт баар буолуо дуу... Үорэх министерствотыгар сөп хайдах эрэ кэти хайысхаҕа үлэ-хамнас ыыллар эбит. Субу-субу кэһэ сылдьар республикатаҕа, кустовой семинардар, конференциялар, опыт атастаһыыга биһиги да улууспутугар буоллаллар. Биһиги, эмчиттэр, ыксыырабыт эрэ. Холобур, валеология боппуруоһугар былырыын учууталларгa республикатаҕа, быйыл оскуола инпиэктэ саастаахтар оҕолор тэриллэлэрин үлэһиттэригэр кустовой семинардар ыытыллыбыттара. Маанна биһиги министерствобыттан ыыттыбыт суох. Оттон, дьиэтэр валеология диэн медицина тереппит оҕото буоллаҕа. Атын эбитэ буоллар, биһиги, медиктэр, бөҕүлэн-бөҕүлэн ыытыахтаах этибит.

Аны тыа сирин эмчиттэрэ эрэнэр, көмүскэтэр, уот диэки нөрөр республикатаҕа балыһабытын куорат балыһатын кытта холбоон эрэллэрэ иһиллэр. Оттоотугар олох да пйэтэ-аҕата суох тулаайах оҕолор курдук буолбаппыт дуо? Төһө да тэрийэр-методическай үлэтэ мөлтөөтөр, марыһахтарбытын көрөн-истэн, консультациялаан, эмтэн-томтоон олордоҕо.

Атын оттүнэн, тыа балыһаларыгар эдэр врачтар кэлбэт буолуулара баар. Ону быйаарар сыалтан маанна үлэлиир врачтар хамнастарын үрдэтиэх, социальнай чэпчэтиилэриниэн толору туһаныларын хаччыйыах баара. Ол туһунан республика ситэриилээх уонна сонуону оногорор былаастарыгар, профсоюзтар ыкпыылыларыгар биһиги ведомствобыт профсоюзун республикатаҕа комитетын председателэ Е. Иванова илии баттаабытын биириибит уонна ойуулбут.

«Аргументы и факты» хаһыакка суруллубутунан, врач орто хамнаһа 1500 солкуобай. Итиэ тэлгэһэ хомуйаччы (дворник), хамнаһыгар тэҥнэйэр. Кини да ыбыстар. Күнэрэ-түүнэрэ араас марахан ыарыһаҕа бүөбэйдиир, араас буортулаах кира-хаҥы суулар-сотор сиистирэлэрбит, санитариалларбыт илиилэригэр 500-600 солкуобайы ылаллар. Оттон тыыннаах олороргo сөп буолар алын үп кэмэйэ 1124 солкуобай диэн буолла. Тыа балыһатын үлэһиттэрэ—врачтар, фельдшердар, сиистэрэлэр суоһу иитэргэ күһэллэллэр. Ол тохтобула суох күннэтэ кэнэ-сарсыарда эбии марахан үлэ кинилэри илиилиирэр, туустаах үлэлэриттэн аралдьытар, бөйөлөрин идэлэригэр квалификациялаарыы сүтэллэриттэр тиэрдэр. «Ыныах кутуругун кэтиллэ врач кэннинэн путталлаах буолан барыа суоҕа дуо?

Эмчиттэр интэриэстэрин туһугар общество бары аҥаата туруулаһыахтаах, оччотугар, дьэ, кырдьык, кинилэр эттиин-хаанныын бэриэн үлэлиахтэрэ, кэһилиэнньэни аҥаччылыахтара.

А. ПЕРМЯКОВ,
физио-рефлексотерапевт врач.

ДЬОН ҮӨРҮҮТҮН-КӨТҮҮТҮН ЭЛБЭТЭ ТУРДУН!

Аҕаар балаҕаттан саҕалаан кэлин кулуун дьиэлэрэ аҥыллыбыттарын кэнэ культурнай-сырдатар эйгэ үлэһиттэрэ нитэр-ойдотор үлэни, саҥаны-соҥуну, кэрэни-сырдыгы культура уонна искусство көрүнүн быһыытынан барыы-көлүөнэ дьоҥҥо тиэрдэрэ сөптөөхтүн тэрийэн үлэлии сылдьаллар. Кинилэр нэһилиэннэ ортотугар араас массабай дьаһаллары ыытан кини саҥаарыныы ылыахтарын ыллылар.

Уус-уран самодеятельность профессиональнай искусство таҥымыгар тиийэ сайдарыгар модун кыаҕы биэрэр культурнай-сырдатар үлэ маниайгы сүҥүөх көрүнүөрүн: народнай театрдары, культура университеттарын, үгүү, хор коллективтарын, телестудиялары, ойор түмсүүлэри тэрийэллэр. Биһиги нэһилиэктит культуратын үлэһиттэрэ итиэ кэрдиис кэмнэргэ эмиэ барытыгар кэм-кэрдии ирдэбилигэр сөп түбэһиннэрэн үлэлээн-хамсаан кэллилэр.

Сэрии кэнниттэн тута 1945 сыллаахха Дириҥнэ бастаны аҕаар балаҕан (библиотека) аҥыллыбыта. Онно ор кэмнэ олус таһаарылаахтык П. Ф. Сидорова үлэлээбитэ. Кини кэнниттэн С. С. Эверстова—Борисова, СССР культуратын туйгуна М. П. Андросова, В. Н. Кузьмина аймыылаахтык үлэлээннэр дьоҥсэргэ махталын ылбыттара.

Ол саҕана ыччаттар сыныйаллыбарын бэйэлэрэ тэрийэн, көҕүлээн, соҥун көрүгнээх тыла ыыта сатыылара. Олус кохтоох, олохха актыыбынай позициялаах буолуннар, субуотуньуктары, концертары тэрийэллэрэ. Сыарҕалаах атынан сылдьан чугастааҕы нэһилиэктэргэ гастроллуулларга, дыссиплинаа-бөрөдэк уонна сиэр-майгы өттүнэн ыраас буолуулуу ирдэбилгэ туруораллара. Итиннэ быһаччы сабыдыалы культура тэриллэтин үлэһиттэрэ, комсомольскай комитеттар ылбыттара. Умнуллубат үтүө түгэннэри аныгылыы типовой оҥоһуулаах икки этээстээх Культура дьиэтэ тутуллан үлэҕэ киирбитэ буолар.

Бу баараҕай тутууну нэһилиэк дьоно-сэргэтэ барыта туруннан, үлэлээн-хамсаан олохха киллэрбиттэрэ. Эрилик Эристини аатынан колхоз бырабылыанньатын председателэ Р. А. Филиппов, партком секретаря Н. С. Дмитриев быһаччы салайыларынан, оччотообу колхоз прораба Н. Г. Пестерев, тутуу маастара Н. В. Коркин үтүө оҥолорунэн үлэ 1966 сыл күһүүтүттэн ыччат-комсомольскай бириигэдэ күүһүнэн (комком С. Д. Макаров) тэрээһиниэхтик саҕаламмыта. 1968 сыл ахсынньы 16 күнүгэр Культура дьиэтин уоруулээх быһыыта-нэйгыта айар бырааһынныык тэриллибитэ. Соҕуруу нэһилиэктэр бары делегация ыытан кыттыыны ылбыттара, кыттыгас улахан концерт көрдоруллүбүтэ.

Культура дьиэтин бастакы директорынан ССРС культуратын туйгуна, анал үөрэхтээх А. Д. Аммосов үлэтин ситиһиилээхтик саҕалаабыта. Кини үгүс сыратын биэрэн, кулуун материальнай базата 1970-с сылларга ойоҕуоҥна бипир бастыҥнар ахсаннарыгар сылдьарын ситиспитэ. 1969 сыл саһыгар Дьокуускайга аналан-минээн киирэн культурнай-сырдатар училище хоровой салаатын бүтэрбит Н. П. Тарабукинаны —Аммосованы уус-уран салайааччы быһыытынан үлэлэтэ таһаарбыта. Итиэ сыл күһүнүгэр художественнай училищены ситиһиилээхтик бүтэрбит, аҥылаттан артист, дэгиттэр талааннаах дуобатчыт И. С. Пинигин художниктыынан үлэлии кэлбитэ. Оттон баанньыынан «Дириҥ уоттара» айар түмсүүнү тэстээбит В. Г. Гаабышев—Чыыма үлэтин саҕалаабыта.

Олох барахсан дохсун өрүс сүүрүгүнүү өрө-таҥнары устан аанара тэҥнэнэ ирдэхсит. Кини сөҕөн эрэ көбиһэр. Үчүгэйдик, оҥуоха эбии курдуемнээх айар үлэ үөһүгэр эргийэ сырыттахха, сыл—хонук. Онтон ылатан номнуо отут сыл аанна оҕуста. Итиэ этиллибит кэм-кэрдии устата Холтоҕотообу Культура дьиэтэ Эстетическай кини буолары ситиста. Улууска да, республикаҕа даҕаны биллэр-кэстэр үлэлээх культура киниигэр кубулуйда. Билигин манна дьон-сэргэ сэҥээрэнэн ылбыт икки народнай коллектив таһаарылаахтык үлэлии олороллор.

Холтоҕотообу драмколлектив 1972 сыллаахха ССРС тэраллибитэ 50 сыла туолуутунан сибээстээн Михаил Доҕордуурап «Аймаҕаны» трагедиятын үрдүк таһымнаахтык туруоран республикаҕа бастаан, Улан-Удэ куораккa буолбут Илин Сибир уонна Дальний Восток драмколлективтарын уонна народнай театрдарын зональнай көрүүгэ кыттар бырааппы ылбыта. Бу көрүү түмүгүнэн драмколлектив дипломант бочуоттаах аатын ылар чиэстэммитэ. Итиэ түмүгэр 1974 сыл алтынньы 14 күнүгэр Дириҥнэҥи народнай театр аҥыллыбыта. Манна чахчы да театральнай искусствоны дьиҥнээхтик таптыыр, бэйэлэрин кэлэн кэмнэрин үтүө көҥүллэриннэн народнай театр үлэтигэр анныыр, аҥылаттан айдарылаах дьон артист быһыытынан ыытан кэлбиттэрэ. Ол курдук, У. Сидорова, П. Флетонтов, М. Старостин, Г. Попов, В. Ефимов, А. Родионов, А. Далбаева, Г. Кузьмин, И. Иванов, Д. Матвеев, Н. Дмитриев, С. Шестаков уо. д. а. таһаарылаахтык үлэлээн көрөөччүлэр биһиэхэ биллэрин ылбыттара. Кинилэр бэйэлэрин кэмнэригэр кини ойуттан сүнньэ эбэх оруоллары айан хаалларбыттара. Театрга араас сылларга режиссерунан үлэлээн каллилэр: ССРС культуратын туйгуна В. Д. Пинигина, П. П. Моттуев, М. И. Иванова, Ю. Д. Олесов, СР культуратын туйгуна П. П. Федоров—Сомоҕо, Н. И. Москвитина, А. П. Тарабукина, художниктарынан араас кэмнэргэ үлэлээтилэр: И. С. Пинигин, К. Н. Калачев, П. П. Федоров—Сомоҕо, А. А. Макарова, А. А. Викокуров, Ф. Т. Марков уо. д. а.

Культура дьиэтин иннинэн 1988 сыллаахха хоровой коллектив үлэтин саҕалаабыта. Манна эдэҥи эрэннэрэр үрдүк уоранхтаах хормейстер, СР культуратын туйгуна Ф. И. Попова салайааччынан айымныылаахтык үлэлиир. Кини тэрийбит хоровой коллектива республикаҕа ыытыллар үгүс көрүү-конкурстарга ситиһиилээхтик кыттан кэлэ. 1994 сыллаахха коллектив бипир үөрүүлээх түгэннэнэн народнай хоровой аатын ылбыта буолар. Бу коллектив иннинэн үлэлиир ветераннар хордарын СР культуратын туйгуна Н. П. Аммосова салайан үлэлэтэр. Кини хорун өссө 1969 сыллаахтан саҕалаан тэрийбит отучча киһилээх составыттан ылата ылдьа сылдьар. Кырдьаҕастар билигин даҕаны эдэрдии эрчиммэрин ыһыкта илиитэрин кинилэр ырыаларыттан-тойуктарыттан истиэххэ сөп.

Бу аналыт кэм устата Культура дьиэтин үлэһиттэрэ тыа сирин ортотугар үлэҕэ-хамнаска көҕүлүүр бипир сүрүн хаамсаар күүс быһыытынан үлэлээн кэлбитин тоҕоолоох бэлиитэх туоннаахтыт. Үгүс өрүттээх үлэлэриттэн аҕыйаҕы холобурдаатахха, хас ферма, сайылык айы «Кыһыл нуннуктары», баанналарга, ходуһаларга «культурнай отуулары» эҥкилэ суох оҥорор этилэр. «Сарыал» агит-бириигэдэ хаппа баҕарар күүтүүлээх күнү ыалдьыт буолбута. Бириги кулуупут үлэтигэр ыччаты, оскуола оҕолорун кытта үлэҕэ элбэх сыратын уурбут, ыччат сыныйаллыгын кодьүүстээхтик атаарарыгар соҥун формалары олохха киллэрбит кини иннэ СР культуратын туйгуна Е. М. Петрова буолар. Итиэ түмүгэр кулуун оҕону нитиигэ оскуоланы уонна төрөппүү кытары ыкса сибээстээхтик үлэлиир. Культура дьиэтин иннигэр уус-уран оҥоһуктар быыстапкаларын, истиэнэ хаһыаттарын, бастын үлэһиттэр үлэҕэ ситиһиилэрин кэпсиир, саҥа опыттары атастаһар, атын хаһаайыстыбалары кытары соц-куоталаһыы түмүктэрэ тахсарын көрдөрөн агитациялыы, фотовитриналары, пиннолары оҥорон ыйыыллара. Кинилэр итиэ ыытар дьаһалларын түмүгэр нитэр-төрөтэр идеологическай үлэ үрдүк таһымҥа турара. Маннык эпиизэттээх үлэҕэ Холтоҕотообу Культура дьиэтин директорынан үлэлээн кэллилэр: ССРС культуратын туйгуннара А. Д. Аммосов, М. Д. Сергеева, СР культуратын үлэһиттэрин VI съезтэрин делегата М. Н. Старостин, СР культуратын туйгуна Е. М. Петрова, А. Н. Алексеева, Н. Н. Урванцев, С. К. Тарасов, Р. К. Зорина, А. Т. Аммосова.

Дириҥнэҥи киноустановка үлэлиэҕиттэн ылата ойоҕуоҥҥа бипир бастыҥнар ахсаннарыгар киирбитэ. Манна ор сылларга үлэлээн аастыттара: И. Н. Степанов, И. И. Карпов, ССРС кинематографиятын туйгуна М. М. Федосеева, И. И. Еремеев, П. Г. Павлов, А. Ефимова, кинематография ветерана Т. Г. Пестерева.

Холтоҕотообу аҕаачылар библиотека массабай үлэтин туйунан саамай үтүө, үчүгэй ойдөбүлээхтэр. Манна куруутун кинигэ быыстапкалара, информация күннэрэ, араас тематическай биэчэрдэр, суруйааччылардыын көрсүһүүлэр, аҕаачылар конференциялара утумнаахтык ыытыллар. Оны сэргэ олохтоох «Дириҥ уоттара» айар түмсүүнү кытары биирдэ сүбэлэһэн, көмөлөсүһэн үлэлиллэр. Манна үһүн кэмнэ таһаарылаахтык үлэлээн кэллилэр: ССРС культуратын туйгуна М. Д. Сергеева, М. И. Охлопкова—Кузьмина, СР культуратын туйгуна Е. М. Петрова.

Билигин Холтоҕотообу Культурнай-эстетическай кини директорынан эдэр, эрчиммээх специалист А. Т. Аммосова иннинэ үлэлээбит аҥа табаарыстар ситиһиилэрин тутимин ыһыктыбакка, саҥаны олохха киллэрэн, билигин кэмнэ сөп түбэһиннэрэн үлэлии сылдьар. Элбэх араас таһымнаах республикатааҕы да, улуус иннэ-да ыытыллар культурнай дьаһаллар Холтоҕотообу ыытыллар буоллулар. Манна барытыгар күн бүгүнүгэр диэри үлэлии сылдьар культура ветераннара СР культуратын туйгуннара Н. П. Аммосова, Е. М. Петрова, народнай театр режиссера И. И. Иванова, народнай хор салайааччыта, СР культуратын туйгуна Ф. И. Попова үтүө сүбэлэрэ, көмөлөрө таһыҥ күүс буолара саарбаҕа суох.

Айар үлэ үөһүгэр сылдьар культура үлэһиттэригэр инникитин даҕаны айымныылаах үлэни баҕарыаҕыт. Өрүүтүн да бар, дьойоруун, үөрүүлэрин-көтүүлэрин элбэтэ турдуннар, нэһилиэннэ ортотугар ыытыллыннар, араскэ-бонуонна сырыттыннар диэн алгыаҕыт.

Павел ФЕДОРОВ — СОМОҔО,
учуутал, СР культуратын туйгуна, «Дириҥ уоттара» айар түмсүү салайааччыта.

● ТОПОНИМИКА

ДЬЫДА—ДЬЫДАТ

Сэҥэн Боло 1930 сыллаахха Үһүс Чакыр нэһилиэгин 72 саастаах киһитэ Х. У. Уйбанымабы кытта кэпсэтэн Боотур ууһа Чакырдар төрүччүлэрин оҥорбуттар. Боотур Уустан саҕалаан Ыстаарыһыннар диэн арасааннаалаах оҕолорго тиэрдибиттэр. Онтулара 12 көлүөнэ дьон буолбут.

Дьэ, бу маннык Боотур Уус хос сиэнэ Улуу Чомотүү эбэтэр Дьыдат диэн киһи баар. Атыыр Күһэнгэй уола.

Бүгүн бу аат, Дьыдат, суолтатын быһааررга холонуоҕун.

Аатгары үөрэтиигэ үнулуччу суолтаны биэрэбит. Тоҕо диэтэргит, аатгарбыт ис суолталарын быһааررбыт торуйуутун-уусутун билэрбитигэр көмөлөөх.

ДЬЫДАТ. Саха тылын историятын үрдүнэн да соҕустук ойдөбүлээх киһи, туох-ханнык иннинэ, бу ҕустук ойдөбүлээх киһи, туох-ханнык иннинэ, бу тыл дь дорҕоонунан саҕаланарыгар хараҕыт хатана түһэр. Дьиҥ саха тыла дь дорҕоонунан саҕаламмат. Монгол, тонгус-маньчжур, нуучча тылларыттан киирбит тыллар дь дорҕоонунан саҕаланаллар.

Онон дьыдат—киирбит тыл буолуон сөбүй? Итиэ ыйытыыга хоруйу тыл сыныйарыыта чопчу этэн биэрэ сылдьар, -т—монгол тылын эбэх ахсаанын сыныйарыыта. Ол аата, дьыдат дьыдалар диэн этэбит.

-т сыныйарыы урукку өттүгэр эбэхтик туттулла сылдьыбыт. Оны, холобура, биэргэтэ сылдьаллар тойот, хотут, ботураат эҥин диэн тыллар. Итиэ сэргэ Хотут диэн топонимнар баалар. Дьаҥыга Үгүс Күөлэт диэн топонимнар баалар. Онон И. А. Худяков «Многоозерная» диэн тылбаастаабыт. Өссө Ученайдар биһиги омук быһыытынан аанныгын кытта -т сыныйарыы сыстан үөскээбит диэллэр: йана + -т—янут—сахалар.

Сыыйа -т сыныйарыы эбэх ахсаан сыныйарыыта буолара умнуллан барбыт. Онон -т сыныйарыылаах тыллар эбии, хос саха бэйэтин тылын эбэх ахсаанын сыныйарыытын -лар ылынар буолбуттар. Итиэнэ баар буола сылдьаллар, холобура, маннык тыллар: тойоттор, хотуттар, ойууттар тумулаттар, нуолаттар, буураттар эҥин.

Онон Дьыдат диэн аат чахчы былыргы историябытыттан силис тардар аат буолар. Баҕар, өссө итиэ кэм дьоно кэпсэтэр монголлуу тылларын ситэри умна да илии буолуохтарын сөп. Оҕону бэйэлэрин тылларынан аатталыр үгэстэрин тута сылдьалларын туйунан этэ да барыллыбат.

Төрүччүнү 1930 сыллаахха онорбуттар диэбиппит. Ситэ кэмтэн аахтахха, Дьыдат тохсус көлүөнэ киһи буолар. Ученайдар, быһа холоон, бипир көлүөнэ дьон олоҕун 25 сылынан быһаллар. Атыннык эттэххэ, бипир үйэҕэ, 100 сылга, түөрт көлүөнэ дьон олорон аастылар диэллэр. Оччотугар итиэ 9 киһи олоҕо 225 сылга тэҥнэһэр. Онон Дьыдат XVII үйэ бүтүүтүн эҥин олорбут киһи буоларыгар тахсар.

Монголлуу тылы, үгэстэри өбүгэлэрбит борт хойукааннаах да, диэри ыйыктыбакка тута сылдьыбыттар. Ол—чахчы.

Итиэ түмүк саҥаабыт кытыы, саха хойут тийэтэлээбит сирдэриэр монголлуу аатталаах сирдэр баалларга ситэри бигэргэтэр. Бипир оннук аатынан Үөһээ Бүлүү Тоҥуулаах баар Дьыда диэн топоним буолар.

Бу топонимы Үөһээ Бүлүүтүгэр Харбалаах оскуолатын учуутала Т. Д. Кысылбаанова 1993 сыллааҕы педагогическай аҕыста «Оскуола нитэр-төрөтэр үлэтин проблемата—сайдыылаах, саха оҕотун нитиэ» диэн темаҕа оҥорбут дакылаатыгар суруйбут этэ.

Тыл суолтата тугуй?. Бу—монгол тыла. Былыргы монголлар, үгүүнү, ыстыыны дьыда диэллэрэ. Ученайдар бу тэриллэн сэрэнэн да, булка да, туттуллара, туттуллар, диэн суруйаллар.

Дьыда монголлар бипир саамай киэн туттар тыллара эбит. Кини былыргы тюрдэр тылларыгар киирбит. Итиэ—сэдэх зубэлтэ. Тыл үөсүгэр былыргы тюрдэр тылларыттан монгол тылыгар киирбит буолааччы.

Дьэ, онон былыргы тюрдэр үгүүнү дьыда диэллэрэ эбитэ үһү.

Көрдүгүт? Үөчү биһиэнэ сылдьар дии.

Дьыда чахчы да аакка-суолга киирэр ыыйыгас-хотугас тэрил эбитэ буоллаҕа буолуо. Кини ол курдук суолун кизэгиэн соломмут—тонгус-маньчжур тылларыгар барыларыгар киирбит. Ол онон биһиги ыкса ыаллардыгар эбэкиэлэр үгүүнү гидо, дьыда диэллэр.

(Бүтүүтүн 4 стр. көр).

ДЬЫДА—ДЬЫДАТ

(Бүтүүтэ. Инник 3 стр. көр).

эбэлиэр—гыд, тит.

Дьыдаппытыгар кэлиэҕиҥ.

Быыргыалар оҕону, эбэтэр сорсуннаах булчут, эбэтэр остохтоҕун харса суох өйөөрөр өргөстөөх боотур буоллуун диэн баҕатыйан, Дьыда, Дьыдат диэн аатыгар буолуохтаахтар. Үөрүү-бастас киҥи буоллун диэн. Оттон сиҥнат-хоҥкут киҥиҥ оҥуук киҥи буоллун диэн, ыгыргэтэн, аатыыллара эбитэ буолуо.

Дьыдат сир аата буолбутун бириҥ билэбин. Хаҥалас Тоҕон Арыытыгар Дьыдат үрүҥэ диэн баар. Оҥу 1984 сылдаахха сурунтарбыт 78-таах Г. П. Орестов—Чөкчөн, 69-таах К. С. Иванов: «Итиҥ—киҥи аатынан. Алаастан кэлэн киирбит киҥиҥ»,—диэбиттэрэ.

Бүтүүтэ, Федот Захаров сурунбутун ахтыым. Ахтыыт оҕолор сатаныа суох.

1930 сылдаахха оҥоҥуллубут төрүччүгэ Дьыдат бинир аатын Улуу Чөмчөтүү диэбиттэр эҥ. Атыыр Күбэнэн уола. Оттон Ф. Захаров «Боотуруускай улуус сахаларын торут уустара (Документальнай очерк)» диэн кинигэтигэр Дьыдаты Улуу Чөмөх уола, «Чөмөх уолаттарыттан ордук Дьыдат баҕан-тайан олорбут, ыраатан аатырбыт баай Уоҕадаах Логойо төрүүр» (19 с.) диэбит.

Багдарыын Сэлэ.

СПОРТ

Тирии мээчик күөрэгниир

Соторутааҕыта чыаппара бөҕөлөгөр улуус волейболга дьахталларга уонна эр дьоҥҥо күрэхтэниитэ буолан аастар. Уонсаҥа 21 хамаанда ыраас нэйилиэктэргэн кытыннар.

Үс күннээх эрийсиилээх кинрсиилэр түмүктэриҥэн дьахталларга бастакы миэстэни улуус аастыт сылдьаҕы чемпиона—Мугудай хамаандата хаттаан ылла. Иккиэскэ күүстээх састааптаах Чурапчы интернат-оскуолатын хамаандата таҕыста, үсүҥ кытаанах хамаандата ылла. Эр дьон илии-салаа түсүһүүлэригэр олохтоохтор хамаандалара бастаан дьоннорун-сэргэлэрин улахаанын ууртан. Бу хамаанда бинир тэҥ күүстээх эдэр волейболистартан сүүмэрдэммит. Иккиэскэ уруккуттан биирдэ оонньообут, элбэх күрэхтэһиилэргэ буспут-хаппыт Анатолий Ефремов капитаннаах Одьулуун нэйилиэгин хамаандата таҕыста. Үһүс бириистээх миэстэни Хадаар нэйилиэгин эр дьоно ылыллар. Кинилэртэн Чурапчытаабы педучилище выпускника Александр Лукин үчүгэй оонньуулуу көрдөрбүтүн бэлиэтээхэ наада.

Күрэхтэһиҥ бастыҥ оонньоччутуттан дьахталларга Валентина Баишева (Мугудай), эр дьоҥҥо Павел Копырин (Чыаппара) буоллулар. Бастыҥ быһаччы аатын Чурапчы интернат-оскуолатын хамаандатыттан Светлана Винокурова, Одьулууттан Анатолий Колесов ылылар. Бастыҥ оонньоточчуларынан (разыгрывающай) Галина Собакина (Мугудай), Константин Попов (Мыҥдаҕайы) буоллулар.

Бастаабыт Чыаппара хамаандатыгар олохтоох тэбаарыстыба убаһа биримийэлээбитэ дохсун ытыс тыаһынан доҕуйуоллаана. Бастыҥнарга ыраас биримиэтэр туттарылыннылар.

Бу күрэхтэһиҥ үрдүк таһымнаах тэрийбит олохтоох дьаһалтаҕа махтабытын тиэрдэбит.

И. ОКОНЕШНИКОВ,
спорткомитет председателэ.

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЛЭР ИСТИИЛЭРИГЭР!

Улуус киниигэр почта дьиэтин утарытыгар баар 6 №-лээх «Ньургуйун» рынокка иллэҥ миэстэлэр баллар. Дьиэ сылаас, дьоҥ сылдьара элбэх. Наадыйаччылар 21-870 тел. билсиҥ.

БИЛЛЭРИИ

Чурапчы сэлиэнньэтин нэйилиэгэ бары тэрилтэлэр салайаччыларын истиилэригэр!

Тэрилтэҕэ персонифицированнай учуокка сыныйарыллыбыт специалистарга тохсунньу 25 күнүгэр сарсыарда 10 чаастан пенсионнай управление хонтуоратыгар семинар ыытыллар. Темата: «Индивидуальные сведения о трудовом стаже, заработке, доходе и начисленных страховых взносах застрахованного лица» диэн СЗВ-1 формаҥа толоруу бэлэдэтэ.

Пенсионнай управление.

Эҕэрдэлиибит!

Күндүтүк саныыр оҕобут, кэргэммит, нэйэбитин, улахан эдьиийбитин, эргизэн туйгунун, үлэ ветераныын, Чурапчы сэлиэнньэтин олохтооҕун Варвара Михайловна ХАРИТОНОВАНЫ кэрэ-бэлиэ 50 саастыын туоларгынан иҥнитин эҕэрдэлиибит.

Эйиэхэ, күндү нэйилиэгитигэр, биһиги барыбыт туспутугар кыһамньын ыйын махтанан туран, ыырдьар диэни билбэккэ, эдэрдии эрчиммиэн үйүнүк, дьоллоохтук олороргор баҕарабыт.

Ийэҥ, кэргэниҥ, оҕолоруҥ Наташа, Ваня Охлопковтар, Новгородовтар, Лосиннар, Даниловтар, Дегтяревтар, бары Пермяковтар, Н. Е. Синцева, Кривошапкиннар.

x x x

Күндүтүк саныыр, ытыктыыр саҥаспытын, кинээ ветераныын, Россия бочуоттаах кинематографиһын, түөрт оҕо таныллаах нэйэтин, аҕыс сиэн аналах эбэтин, Чурапчы сэлиэнньэтин олохтооҕун Ирина Константиновна БУРЦЕВАНЫ үйэ аҥардаах үбүлүөйүгүнэн иҥнитин, истиҥник эҕэрдэлиибит.

Хаһан да саналаах түһэрбэт, кыһалҕалаахха күүскэмэ, тирэх буолар үтүө саналаах ахсаабатын. Куруутун бу курдук чэгиэн-чэбдик, күлэ-үөрэ, олохчо уҥаабат тардыһыы, таптал холобурун көрдөрө сырыт диэн баҕа саналаабытын тиэрдэбит. Дьиэ кэргэниҥ таптала, аймах-билэ дьоҥуҥ ытыктабыла осоо да өр сылларга эйигин араначчылаатын.

Рекистниковтар, Сидоровтар, Егасовтар.

Чурапчы сэлиэнньэтин олохтооҕо, предприниматель

ВАСИЛЬЕВ Алексей Прокопьевич

өлбүтүнэн дириҥ кутурҕаннарын тиэрдэллэр:

—Таптыыр уоллара Алексей Прокопьевич өлбүтүнэн нэйэтигэр, ССРС культуратын туйгунугар Васильева Матрена Егоровнаҕа, аҕатыгар Прокопий Алексеевичка Чурапчы сэлиэнньэтин управлениета.

—Аҕатыгар, тэриллэ ветераныгар Васильев Прокопий Алексеевичка, нэйэтигэр, биирдэ төрөөбүттэриигэр, кэргэниигэр, оҕолоругар «Чурапчыагростройа» АО коллектива.

—Нэйэтигэр Матрена Егоровна, аҕатыгар Прокопий Алексеевич, кэргэниигэр Матрена Николаевна Васильевтарга уонна оҕолоругар Болтоого нэйилиэгин дьаһалтата.

—Тапталлаах оҕолоро Алексей Прокопьевич өлбүтүнэн нэйэтигэр, Чурапчы сэлиэнньэтиэҥэн «Алгыс» ветераннар хордарын салайаччытыгар Матрена Егоровна, аҕатыгар Прокопий Алексеевич Васильевтарга улуустаабы ветераннар сэбиэттэрэ.

—Таптыыр убайдара Алексей Прокопьевич өлбүтүнэн балтыгар Анита, күтүөтүгэр Рустам Винокуровтарга табаарыстара Никитиннэр, Малышевтар, Ирина Лебедева дьиэ кэргэттэрэ.

—Төрөппүттэриигэр эдьиийдэриигэр Матрена Егоровна, күтүөттэриигэр Прокопий Алексеевич Васильевтарга, балтыларыгар Аленаҕа, Анитаҕа, кэргэниигэр кийиттэриигэр Матрена Николаевнаҕа, оҕолоругар Болтоготтон аймахтара Монастыревтар.

—Нэйэтигэр, ССРС культуратын туйгунугар, культура ветераныгар Матрена Егоровнаҕа, аҕатыгар Прокопий Алексеевичка, биирдэ төрөөбүттэриигэр, кэргэниигэр Матрена Николаевнаҕа, оҕолоругар улуустаабы культура управлениета, кинээс отдела, Чурапчытаабы оҕо музыкальнай оскуолата, «Айыллаан» СК, музей, кинээс библиотека коллективтара.

—Нэйэтигэр «Дьиэрэкээй» оҕо ансамблын төрүттэбит, гимназия уолаттарын хоруй салайаччыта Васильева Матрена Егоровнаҕа, аҕатыгар Прокопий Алексеевичка, кэргэниигэр Матрена Николаевнаҕа, оҕолоругар улуустаабы үөрэх управлениета, профкома, гимназия, Чурапчы орто оскуолата.

—Күндүтүк саныыр күтүөттэрэ Васильев Алексей Прокопьевич өлбүтүнэн кэргэниигэр Матрена Николаевнаҕа, оҕолоругар Прониаҕа, Алешаҕа, Сахнайаҕа, төрөппүттэриигэр, биирдэ төрөөбүттэриигэр аймахтара Чурапчыттан Гуляевтар, Сивцевтар, Васильевтар, Гуляевтар, Дьокуускайтан Торговкиннар, П. И. Степанов.

—Тапталлаах убайа Алексей Прокопьевич өлбүтүнэн балтыларыгар Алена Прокопьевнаҕа, төрөппүттэриигэр Аленаны кытта 1980 сылдаахха Чурапчы орто оскуолатын биирдэ үөрэнэн бүтэрбит табаарыстара.

МАХТАНАБЫТ

Күндүтүк-күнү, тапталлаах нэйэбитин, эбэбитин, хос эбэбитин, Болугур нэйилиэгин олохтооҕун, хотугу кэнэрүллүү кыттыылаҕын, тыыл, үлэ ветераныын КОЗЛОВА Дарья Григорьевнаны эмиэ күн сирэйдээн сүгүрдибит.

Нэйэбитин сүтэрбит ыарахан кэммитигэр истиҥ дьүөгэтэ Павлова А. М., кийиитэ Кампеева Ф. В., эдьиийбит Павлова Э. А., кини оҕолоро, күтүөттэрэ, эдьиийдэрбит Павлова Е. В., Герасимова М. В. сүбэ-ама, күүс-көмө, өйөбүл буолбуттарыгар, буорутар үлэлээбит чугас дьоммутугар, нэйэбитин тиҥэх суолугар атаарарбытыгар кутурҕаммытын тэҥнэ үллэстибит барыа аймахтарбытыгар, биирдэ үөрэммит табаарыстарбытыгар, биирдэ үлэлиир коллегаларбытыгар, кинини билэр, ытыктыыр дьоннорго истиҥник махтанабыт. Моральнай, материальнай көмөҥ оҥорбут «Мыҥдаҕаайы» табаарыстыбаҕа, Болугур нэйилиэгин дьаһалтатыгар барҕа махтабытын тиэрдэбит.

Барыгытыгар үтүө доруобуйаны, үлэҕэ ситиһиилэри, дьолу-соргуну, үтүө үөрүүнү-көтүүнү баҕарабыт.

Оҕолоро, кийиттэрэ, күтүөттэрэ, сиэнэрэ, хос сиэнэрэ.

АТЫЫЛЫЫБЫТ

1995 сылдаах, капитальнай өрөмүөнү барбыт, сүүрэ сылдьар УАЗ-31512 автомашинаны. Сыаната чэпчэҥ. 21-804 тел. билсиҥ.

x x x

Интернат-оскуола томторугар Ермолаев уул. 52 №-гэр бх6 м дьиэ көҥдөйүн. Уһаайбатыгар хотоннооох, туалеттаах. 21-254 тел. билсиҥ.

СҮТҮКТЭННИБИТ

Григорьева Мария Афанасьевна аатыгар Чурапчытаабы пе дьиэлэ отделыныан 1976 сыл от ыйын 21 күнүгэр бэриллибит IV-СН сериялаах, 556799 №-дээх паспорт сүүнүтүнэн, дьиҥэ суоҕунан аҕыллар.

x x x

Борунуй сур дьүһүннээх тиҥэҥэ кинрэр ат сонноҕос сүттэ. Сиэлэ-кутуруга кыратык кытарыктыйан көстөр, быыллыбатах, хаптас буутугар «Мэ буукуба бэчээттээх. Ким көрбүт, булбут Маралаайы бөҕүөлэгэр 27-550, 27-603 телефоннарга биллэрэргитигэр көрдөһөбүт.

Тапталлаах кэргэним, аҕабыт, эйэбит, Аҕа дойду Улуу сэриитин актыыбынай кыттыылаҕа, инбэлиитэ, үлэ ветерана, Чурапчы сэлиэнньэтин олохтооҕо

ТИМОФЕЕВ Илья Иванович

тохсунньу 21 күнүгэр уйун ыарахан ыарыыттан өлөн туораабытын, дириҥник курутуйан туран, бары аймахтарыгар, үөлэһиилэхтэриигэр, билэр дьоҥуттан иҥнитиннэрэбит.

Кэргэнэ, оҕолоро, күтүөттэрэ, кийиитэ, сиэнэрэ.

Кутурҕаннарын тиэрдэллэр:

—Сэрии, үлэ ветерана Тимофеев Илья Иванович өлбүтүнэн кэргэниигэр, оҕолоругар, сиэнэриигэр, бары аймахтарыгар улуус дьаһалтата, Чурапчы сэлиэнньэтин управлениета, улуустаабы ветераннар сэбиэттэрэ.

—Тапталлаах аҕата Илья Иванович өлбүтүнэн Соловьева Саргылана Кузьминичнаҕа Чурапчы сэлиэнньэтиэҥэн «Туллукчаан» детсад коллектива.

—Бэйэтин урукку үлэһиттэриигэр кыайыгар Тимофеева Марина Ильиничнаҕа, күтүөтүгэр Макаров Василий Васильевичка «Саҥа олох» редакционнай-издательскай холбоһук коллектива.

—Кэргэниигэр Ирина Кузьминичнаҕа, оҕолоругар, сиэнэриигэр Чурапчы сэлиэнньэтиэҥэн «Алгыс» ветераннар хордарын коллектива.

Тыыл, үлэ ветерана, Хонтоҕо нэйилиэгин олохтооҕо

КИРИЛЛИН Андрей Тимофеевич

ыарахан ыарыыттан өлбүтүнэн дириҥ кутурҕаннарын тиэрдэллэр:

—Чугас аймахтарыгар, сиэнэриигэр Хонтоҕо нэйилиэгин дьаһалтата, кырдьаҕастарын сэбиэтэ, инбэлиитэр обществолара.

—Табаарыстара, убайдарын тэҥэ саныыр нэйилэрэ Кириллин Андрей Тимофеевич өлбүтүнэн балтыларыгар, күтүөттэриигэр, быраатыгар, кийиитигэр, сиэнэриигэр Дириитэн Миитэрэй, Иван, Николай, Егор, Дмитрий, Степанида Васильевтар дьиэ кэргэттэрэ.

Редактор Г. Г. ПОПОВ.

НАШ АДРЕС: 678700, с. Чурапча, ул. Карла Маркса, 26 «а». ТЕЛЕФОНЫ: редактор — 21-332, отделы — 21-265.

Чурапчинская улусная типография.

ЗАКАЗ № 7.

Учредители (соучредители) газеты—Редакция, Администрация улуса, Национальная издательско-полиграфическая компания «Сахаполиграфиздат». Газета издается на якутском языке, выходит по вторникам, четвергам и субботам.

Индекс газеты: 54907

Национальной издательско- полиграфической компании «Сахаполиграфиздат».

Подписано в печать: 22. 01. 98 г. Тираж: 2365.

Автор суругар этиллэр саҥа редакция позициятыгар мэлдьи соя түбэһэр буолбатах. Сурукка ыйыллар чахчылар кырдьыктаахтарыгар эпиэтинэһи автор туос бэйэтэ сүгэр.